

Ж.В.Мина

ЗБРОЙНІ СИЛИ ДИРЕКТОРІЇ НА ПОЧАТКУ ЇЇ ІСНУВАННЯ (ЛИСТОПАД 1918 р. – ТРАВЕНЬ 1919 р.)

© Мина Ж.В., 2000

Досліджуються дії Збройних Сил Директорії в період листопада 1918 р. – травня 1919 р.

Actions of Directoria»s Armed Forces during the period from November, 1918 Through May 1919 are studied.

Відновлення державної незалежності України дало могутній поштовх розвитку національної історичної науки, викликало жваве зацікавлення історією визвольних змагань українства за здобуття своєї незалежності. Особливий інтерес всіх тих, кому не байдужа доля української державності, викликає період 1917–1921 рр. То був час бурхливих революційних подій у колишній Російській імперії, коли за декілька місяців століттями поневолений український народ не тільки відновив свою державність, а й домогся її міжнародного визнання.

Досліджуючи національний рух українського народу за відновлення своєї державності в 1917–1921 рр., окремою сторінкою виділяють військовий рух як форму участі багатомільйонних солдатських та матроських мас у державотворчих процесах. Проте ця тема недостатньо розроблена. За радянських часів військова діяльність Центральної Ради та Директорії замовчувалась або перекручувалась. Тому важливим є глибокий та всебічний аналіз даних проблем з позиції нових підходів та сучасних вимог.

Як відомо, в галузі військової політики Центральна Рада припустила ряд великих помилок. Не дивлячись на це, на кінець листопада 1917 р. Український військовий рух досяг стадії організаційного оформлення. Однак боєздатність Армії УНР залишалась низькою, потрібен був час для її зміцнення; його ж не було, оскільки проти УНР розпочала агресію більшовицька Росія. Поставлений перед фактом збройного наступу Червоної Армії, уряд УНР змушений був переглянути свої соціалістичні установки щодо військової політики і перевести їх у практичну площину. До середини лютого 1918 р. український військовий рух викристалізувався у регулярні Збройні Сили УНР.

В умовах війни 9 лютого 1918 р. у Брест-Литовську було підписано мирний договір між УНР і країнами Четверного блоку, які зобов'язались допомогти звільнити Україну від інтервентів, за що уряд УНР обіцяв надати значну економічну допомогу їхнім військам. Почалося вивезення продовольства, втручання у державні справи, що викликало незадоволення і збройні виступи з боку населення. Протиріччя і конфлікт Центральної Ради з керівництвом німецько-австрійських військ через їхнє втручання у державні справи призвели до усунення Центральної Ради від влади і проголошення 29 квітня 1918 р. Гетьманом Павла Скоропадського. Того ж дня було оголошено про заснування Української Держави (на відміну від Української Народної Республіки).

З самого початку гетьманський режим перебував у складному становищі. Йому пришилось вести боротьбу на два фронти: зовнішню – з більшовиками і внутрішню – з українською опозицією. До того треба додати тяжку спадщину попередньої доби: обов'язки, які взяла на себе Україна за Брестської угодою щодо постачання Німеччині та Австро-Угорщині продовольства. Крім того, посилювались акції чорносотенних російських організацій за відновлення “єдиної та неподільної Росії”, що загрожувало суверенності України та несло з собою ліквідацію національно-культурних здобутків українського народу. Під гаслом порятунку цих здобутків в середині травня 1918 р. утворився Український Національно-Державний Союз (УНДС), у який увійшли такі партії: українські соціалісти-самостійники, соціалісти-федералісти, Трудова партія (пізніше хлібороби-демократи); Рада залізничників, Поштово-телеграфна спілка; українські соціал-демократи, соціалісти-революціонери [1]. На початку серпня 1918 р. УНДС почав називатися Український Національний Союз (УНС) і оголосив боротьбу за владу в Україні. В ніч з 13 на 14 листопада в приміщенні Міністерства шляхів на таємних зборах Українським Національним Союзом сформовано Директорію для політичного керівництва переворотом і як майбутню владу в Україні. У склад Директорії увійшли: В.Винниченко (соціал-демократ), С.Петлюра (соціал-демократ), Ф.Швець (соціал-революціонер), О.Андрієвський (самостійник) і А.Макаренко (безпартійний) [2].

Голова Директорії В.Винниченко разом з С.Петлюрою виїхали для переговорів з Січовими стрільцями у Білу Церкву. Після проголошення Грамоти гетьмана П.Скоропадського від 14 листопада про федеративний зв'язок України з майбутньою не більшовицькою Росією Січові стрільці на чолі з полковником Є.Коновальцем заявили про свою готовність взяти участь у протигетьманському повстанні [3]. Січові стрільці стали основною ударною силою та осередком повстанського руху. Вони рахувалися тільки з одним завданням – співпрацювати в майбутньому “з усіма покликаними до цього чинниками біля організації української армії для оборони врятованої державності перед ворогами” [4].

Спочатку Директорія мала дуже малі військові сили. Крім Січових стрільців Є.Коновальця в кількості 1246 бійців, була лише військова організація залізничників генерала Осецького. Але ці сили швидко збільшувалися з усіх боків напливаючими повстанцями [5].

15 листопада 1918 р. одночасно з відозвою Директорії УНР, в якій генерал П.Скоропадський і весь його уряд оголошувалися “недійсними”, з'явився універсал С.Петлюри, в якому він, як Верховний Головнокомандуючий закликав всіх “українських солдат і козаків боротись за державну самостійність України” [6]. Він пропонував, “аби усунути даремного кровопролиття і розрухи”, всім військовим частинам гетьмана “перейти до лав військ Республіки, вслід за тими, які вже перейшли” [7].

У Київ приїхав і прийняв пропозицію взяти участь у протигетьманському повстанні полковник П.Болбочан, який командував Запорізьким корпусом. Його корпус складався з добре вишколених і національне свідомих козаків, мав добрий старшинський склад і добру зброю: дванадцять гармат, багато кулеметів, кінну сотню [8].

Майже одночасно з полковником П.Болбочаном в Київ прибув полковник Пелешук, командир Чорноморського коша з Бердичева та заявив, що його частина також візьме участь у протигетьманському повстанні [9].

20 листопада, коли повстанські війська під керівництвом Є.Коновальця підійшли під Київ і почали його облогу, на бік Директорії перейшов кінний Лубенський полк під

командуванням Ю.Отмарштайна. 14 грудня, коли було захоплено район Печерська, Генеральний штаб та військове Міністерство, на бік Директорії перейшли Радомиський полк (власне це були не полки, а кадри майбутніх полків) та Сердюцька дивізія [10]. Гетьман зрікся влади та виїхав за кордон.

Становище нової влади було дуже важке. Та велика армія Директорії, що забезпечила тріумфальний рух на Київ, складалася, в основному, з селян-добровольців. Вона розтанула з такою ж швидкістю, з якою утворилась. Селяни, скинувши гетьманську владу, вважали, що виконали свою місію, ліквідувавши головну загрозу для свого благополуччя, і поспішали додому, забираючи з собою зброю і мріяли тільки про поділ поміщицької землі [11]. Виразні прорадянські тенденції, що проступали в політиці українського уряду, допомогли більшовицьким агітаторам ще легше, ніж раніше, схилити на свій бік багатьох селян. Тому армія Директорії, яка спочатку нараховувала понад 150 тис. чоловік (за деякими даними і понад 250 тис. чол.), поступово до квітня-травня 1919 р. зменшилась до 30 000. Утримання 150 тис. чоловік армії було непосильним для українського уряду. Велика її частина і надалі складалася з партизанських загонів на чолі з отаманами, які рахували себе незалежними і не підкорялися Головнокомандуючому С.Петлюрі [12].

Політика Директорії не змогла об'єднати українські національні сили. Вже на початку січня 1919 р., незадоволена політикою Директорії, перейшла на бік більшовиків одна з найбільших повстанських груп під командуванням отамана М.Григор'єва на Херсонщині. Основним мотивом переходу було те, що "українська влада не дозволяла негайно рушити на Одесу і вигнати звідти французів і російських добровольців" [13]. Слідом за цією групою Дніпровська дивізія, що була розташована в Святошині біля Києва, переходить на бік більшовиків і під проводом отамана Д.Терпила (Зеленого) вирушає в район Трипілля. Україна вкрилася повстанськими загонами під командуванням отаманів, які не визнавали влади Директорії. Кожний з них діяв у своєму районі. На Чернігівщині діяв Ангел, на Літинщині (Поділля) – Я.Шепель і т.д. Вони міняли орієнтацію: то ставали на бік Директорії, то переходили на бік більшовиків і такими діями вносили анархію [14].

В січні 1919 р. в армії Директорії залишилось не більше 50 тис. чоловік особового складу. Основне ядро її складалося із Запорізького корпусу, корпусу Січових стрільців, дивізії сірожупанників, Чорноморського корпусу.

Запорізький корпус розташовувався на Лівобережжі. Це була одна з перших регулярних військових формацій української держави. В корпусі панувала доволі своєрідна, але зразкова та сувора дисципліна.

Окремий загін Січових стрільців під проводом полковника Є.Коновальця під час боротьби за Київ досить сильно поповнився новими силами і переріс у дивізію. Осадний корпус Січових стрільців – таку назву дістав він за часів Директорії – брав участь в обороні Лівобережжя й Києва. В січні 1919 р. корпус було розділено на кілька бойових груп. Одна з них під проводом полковника Р.Сушка перейшла на Лівобережжя з метою загородити дорогу більшовикам на Київ, друга під проводом сотника О.Думіна перейшла на південь, а третя під проводом сотника І.Рогульського – на північ [15].

Сіра дивізія (або дивізія Сірожупанників) розташовувалась на Лівобережжі в районі Сосниця-Конотоп-Ромни. Складалася вона з чотирьох стрілецьких полків і гарматного полку, що мали 5 тисяч багнетів та 8 гармат [16].

Чорноморський корпус, що розташувався в районі Прилуки-Бахмач; Чернігів-Ніжин складався з 4 піших полків, однієї кінної та гарматної бригади. Кінна дивізія розклатася на Лівобережжі і поповнила повстанські загони Ангела [17].

Була створена нова Дніпровська дивізія, яка складалася з повстанців Овруччини і Трипільщини. Маючи 4 полки піхоти, гармату, кінні й технічні відділи, вона швидко розклатася на Лівобережжі і поповнила загони повстанців Зеленого й Соколовського [18]. Армія Директорії на цей час складалася ще з багатьох неуккомплектованих частин, для закінчення формування яких потрібно було ще чимало часу.

Найголовнішою перешкодою у становленні УНР була знову розпочата загонами Червоної Армії війна в кінці листопада 1918 р. Крім того, на заході стояли польські війська, що переважали українські кількістю і якістю; на південно-східному кордоні зростали російські антибільшовицькі сили під командуванням генерала Денікіна; південна смуга з Одесою, Миколаєвим, Херсоном була зайнята французькими військами. Український уряд не мав союзників, не мав підтримки. Для вирішення проблеми поповнення збройних сил 27 листопада 1918 р. Директорія приймає Закон “Про мобілізацію”. Через відсутність засобів для її проведення мобілізація успіху не мала. Почався великий наплив мас, які ні одна з регулярних частин не могла опанувати. Це провокувало хаос [19]. Тому 13 січня 1919 р. було прийнято ще один Закон – “Про заклик військових до дійсної служби”, який мав велике значення, оскільки створював правову основу мобілізації. Більша частина великих формувань не мала єдиної структури, що разом з відсутністю дисципліни, вишколу, озброєння, матеріального забезпечення, старшинських кадрів загрожувало втратою боєздатності і повною ліквідацією військ. Крім юридичного оформлення мобілізації до війська УНР, штатно-організаційної структури, командно-посадової системи (наказ № 22 від 1 січня 1919 р., наказ № 28 від 8 січня 1919 р.), важливим було впровадження військових статутних норм функціонування Армії Директорії. В зв’язку з цим було розроблено Дисциплінарний статут, який визначав обов’язки вояків та сприяв зміцненню дисципліни і підвищенню відповідальності у військах [21].

У повстанських загонах Директорії відчувалась нестача підготовлених старшинських кадрів, що було однією з причин поразок Наддніпрянської Армії протягом зими-весни 1919 р. Покращити становище мала розпочата ще в грудні 1918 р. робота над створенням системи термінового навчання старшин протягом шести тижнів. Наказом Головного управління Генерального штабу від 31 грудня 1918 р. створюється Військова академія [22]. Розроблялись плани щодо юнацьких старшинських шкіл.

Переважаючи сили ворога примусили Українську армію Директорії відступати крок за кроком з втратами. Для піднесення бойового духу війська, скорочення штатів управлінь і військових частин реорганізується військова структура. Наказом по Армії УНР від 21 лютого 1919 р. замість корпусів затверджується нова організація – кіш, тобто вводиться кошова структура військ. Це свідчить про намагання військового командування знайти власний український шлях у будівництві збройних сил, використовуючи козацькі військові традиції. Але умови війни показали недоцільність такого запровадження [23].

Аналізуючи систему керівництва українською армією, треба зазначити, що з весни 1919 р. діяльність Генерального Штабу припинилась і старшини Генерального Штабу перейшли до Штабу Дієвої Армії. Сили Директорії танули, в них зростало дезертирство. З огляду на це на підставі окремого Закону від 24 лютого 1919 р. введено нову посаду наказ-

ного отамана, якому підпорядковувалася вся армія УНР. На цей пост було призначено генерала О. Грекова, який перебував увесь час в Одесі разом з міністром закордонних справ К.Мацієвичем. Тому фактично військовими справами продовжував керувати С.Петлюра, хоч О.Греків також давав свої розпорядження на фронт, що викликало тертя між командувачами окремих частин і збільшувало хаос.

Не раз траплялося, що О.Греков і С.Петлюра своїми протилежними наказами вступали в гострий конфлікт між собою. Відсутність єдності у вищому командуванні шкодила українській військовій справі [24]. Після реорганізації армії військовим міністром став генерал О.Греків, Головним отаманом Армії і Флоту — С.Петлюра, наказним отаманом — генерал О.Отецький. Був затверджений розподіл у повноваженнях між Військовим міністром, який відповідав за проведення військової політики в мирний час, і між наказним отаманом, котрий командував Дієвою Армією, керуючи військовими, які вели бойові дії. Штаб Дієвої Армії керував операціями Наддніпрянської армії до часу створення Штабу головного Отамана в серпні 1919 р. На початок березня 1919 р. було створене Морське відомство УНР, відповідальне за розбудову Військово-Морських Сил. Важливим було впровадження в цій системі служби інспекцій військ, яка контролювала функціонування того чи іншого роду збройних сил [25].

Збройні сили Директорії в цей період склалися з піхоти, кінноти, артилерії (легка, важка, гірська, піша і кінна), технічних військ (сапери, понтонери, залізничні самохідні формації); панцерних сил (панцерні самоходи і потяги) та авіації. Піхота була найважливішим і найчисельнішим родом зброї Української Армії.

Ще за часів Центральної Ради в березні 1918 р. начальник Генерального Штабу полковник О.Сливинський розробив організаційну схему української армії, яка залишилась чинною в часи Гетьманату і Директорії. За цією схемою піший полк мав складатись з трьох піших куренів, однієї гарматної батареї, а також з однієї розвідувальної, зв'язкової, каперської та санітарної груп (або чоти). Така організація піхотних куренів української армії підтримувала протягом усього періоду національно-визвольних змагань. Великим організаційним недоліком української піхоти було те, що вона фактично не мала військового реєстру [26].

Найпотужнішим родом збройних сил була артилерія. Існували в Армії УНР і інженерні сотні, хоча вони не відігравали значної ролі. Технічних матеріалів було мало і для технічних робіт застосовували місцеві матеріали та силу мускулів вояків.

Майже цілковитий брак пального обмежував розвиток української авіації. Ускладнило становище Повітряного Флоту і те, що з 16-ти авіагонів української армії на боці Директорії залишилось тільки 4, а решта перейшла на бік Денікіна [27]. Після квітнево травневої поразки було створено Військову Раду, до функцій якої входило обговорення питань про стан військ і флоту [28].

Складне внутрішнє та зовнішньо-політичне становище України відбилося на боєздатності армії. Впродовж квітня більшовики зайняли майже все Правобережжя. Українська армія опинилася на північному Поділлі і на Волині, де почала готуватися до нового походу проти більшовицьких частин. Однак, не дивлячись на цю поразку, долю української державності врятувала саме армія. Лише завдяки її героїчним вчинкам не відбулося передчасного падіння Української Народної Республіки.

Підводячи підсумки процесу будівництва Збройних Сил Директорії в період з листопада 1918 р. по травень 1919 р., слід підкреслити, що цей процес здійснювався на ґрунтовній правовій базі. Було впроваджено систему основних військових статутів, які сприяли створенню дисциплінованої військової організації з усіма необхідними армійськими інститутами. Значно вдосконалилася система мобілізації внаслідок прийняття законів “Про мобілізацію” та “Заклик військових до дійсної служби”, відбулися також зміни у системі керівництва української армії. Особлива увага приділялась матеріально-технічному забезпеченню збройних сил. Військове будівництво стало органічною частиною усього комплексу державної розбудови в період Директорії.

Сьогодні, коли Україна стала самостійною державою, необхідно враховувати при вирішенні проблем створення національної армії найважливіші уроки військового будівництва Збройних Сил УНР. Історичний досвід переконливо доводить, що гарантувати безпеку може лише добре вишколене і озброєне військо.

1. Дорошенко Д. *Історія України 1917–1923. Українська Гетьманська Держава.* – Ужгород, 1932. – Т. II. – С. 120–128.
2. Хміль І. *Петлюра і петлюрівщина* // *Укр. іст. журн.* – К., 1990. – № 3. – С. 108.
3. Мірчук П. *Українська державність 1917–1920.* – Філадельфія, 1967. – С. 256–257.
4. Коновалець Є. *Причини до історії української революції. Накладом Проводу Українських Націоналістів.* – 1948. – С. 47.
5. Шкільник М. *Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках.* – Торонто, 1971. – С. 324.
6. Христюк П. *Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр.* – Відень, 1921. – Т. III. – С. 133.
7. *Там само.* – С. 133.
8. Шаповал М. *Гетьманщина і Директорія* // *Вітчизна.* – К., 1996. – № 5–6. – С. 138.
9. *Там само.* – С. 138.
10. Галаган М. *З моїх споминів. Ч. IV.* – Львів, 1930. – С. 86.
11. *Полонська – Василенко Н. Історія України: У 2 т.* – К., 1992. – Т. II. – С. 517.
12. *Субтельний О. Україна. Історія.* – К., 1991. – С. 317.
13. *Мазепа І. Україна в огні і бурі революції (1917–1921): У 3 т.* 1994. – Т. III. – С. 76.
14. *Феденко П. Доба Директорії* // *Енциклопедія Українознавства: У 3 т.* – К., 1995. – Т. II. – С. 519.
15. *Крип'якевич І., Гнаткевич Б., Стефанів З. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.).* – Львів, 1992. – С. 456–457.
16. *Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахова “Україна в добі Директорії УНР”* // *Український історик.* – Нью-Йорк–Мюнхен, 1967. – № 1–2. – С. 93.
17. *Там само.* – С. 93.
18. *Крип'якевич І., Гнаткевич Б., Стефанів З. Історія Українського війська від княжих часів до 20-х років ХХ ст.* 1992. – С. 457.
19. *Коновалець Є. Причини до історії української революції.* 1992. – С. 20.
20. *Кравчук М. Збройні Сили Української Народної Республіки* // *Право України.* – К., 1998. – № 7. – С. 108–109.
21. *Там само.* – С. 109.
22. *Там само.* – С. 109.
23. *Там само.* – С. 190.
24. *Мазепа І. Україна в огні і бурі революції (1917–1921): У 3 т.* 1992. – Т. III. – С. 111.
25. *Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність.* – Мюнхен, 1958. – С. 16.
26. *Там само.* – С. 35.
27. *Там само.* – С. 54.
28. *Кравчук М. Збройні Сили Української Народної Республіки* // *Право України.* – С. 109